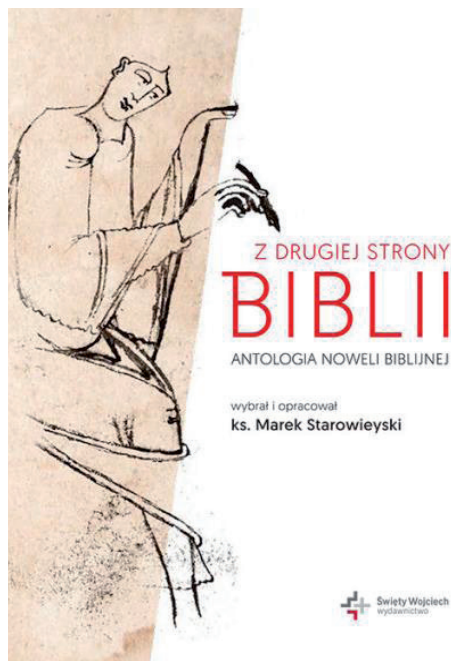

Z drugiej strony Biblii

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/LC.2019.043>

Najnowsza publikacja ks. Marka Starowieyskiego to dzieło wyjątkowe, które z pewnością stanowi cenną lekturę dla miłośników oraz badaczy literatury religijnej, a przy tym doskonale ukazuje ciągłość wieloletniej pracy badawczej autora. Antologia *Z drugiej strony Biblii* to jedyny przykład tak obszernego zbioru poświęco-

nego wyłącznie noweli biblijnej. Przy okazji należy wspomnieć również dwie inne antologie, które, niestety, nie zostały do tej pory należycie docenione w świecie literackim. Pierwszą z nich jest zbiór *Małe prozy biblijne* (2002), na który składają się teksty wybrane przez Marię Jasińską-Wojtkowską i Macieja Nowaka wraz z jego wstępem *Inspiracje biblijne w małych formach prozatorskich*. Publikację tę z kilku względów trudno jednakże zestawiać z obszerną pracą ks. Starowieyskiego. Niewielka liczba nowel – tylko 11 utworów – oraz skoncentrowanie jedynie na twórcach literatury polskiej nie stwarza konieczności takiego kategoryzowania tekstów, jakie zastosował w antologii ks. Starowieyskiego. Nie daje to również tak osobliwego i bogatego przekroju pod względem epok i narodowości, a przez to mikrokultur, z jakich wywodzą się poszczególni pisarze. Kolejna publikacja, *Nowele i opowiadania* (1983), również powstała przy współudziale Jasińskiej-Wojtkowskiej i – podobnie jak *Małe formy biblijne* – skupia się wyłącznie na polskich utworach o tematyce katolickiej. Książka Starowieyski podczas pracy nad swoją antologią korzystał z obu tych dzieł, co komentuje słowami: „[...] z pierwszego wzięłem niektóre nowele, z drugiego – niektóre utwory o tematyce biblijnej w szerokim tego słowa znaczeniu” (s. 13).

Istotnym problemem, który należy choćby w kilku słowach nakreślić przy okazji analizy publikacji z zakresu nowelistyki biblijnej, jest niewielka ilość badań naukowych poświęconych tylko temu zagadnieniu. Choć próżno szukać jakiegokolwiek opracowania w całości skupiającego się jedynie na literackiej noweli o tematyce biblijnej, można odnaleźć kilka artykułów. Wśród nich znajdują się prace *Treści apokryficzne w „Wysłańcu” Andrzeja Niemojewskiego* oraz *Pytania o Judasza w „Przeklętym” Andrzeja Niemojewskiego* Janusza Mosakowskiego

* Doktor nauk humanistycznych, w lutym 2019 roku obroniła na Uniwersytecie Gdańskim dysertację nt. Ewangelii kanonicznych w polskich mesjadach XIX–XXI wieku.

E-mail: orczykowska_paulina@op.pl

(2015: 167–184; 2016: 309–324), „Pożegnanie w Ostii” Leszka Proroka jako para-apokryf. Rekonesans badawczy oraz Jefe i Józef jako Kain i Abel, czyli krótka opowieść o ofercie prowadzącej do zbrodni – Ludwik Maria Staff, „Ofiarnicy” ks. Grzegorza Głaba (2013: 103–116; 2015: 287–300), Anioł modlitwy w noweli „Samson” Elizy Orzeszkowej ks. Stefana Radziszewskiego (2013: 33–50) oraz Między Starym a Nowym Testamentem – Elżbieta i Zachariasz jako postaci przełomu w świetle „Vox Clamantis” Jadwigi Marcinowskiej autorki tej recenzji (Orczykowska 2013: 161–172). Publikacje te powstały w ramach działalności Pracowni Badań nad Biblią w Literaturze Polskiej i Polskim Filmie na Uniwersytecie Gdańskim.

Książka ks. Starowieyskiego składa się z dwóch nadrzędnych części poprzedzonych Wstępem oraz uzupełnionych Biogramami twórców i bibliograficznym wskazaniem Źródeł każdego tekstu. Obszerny zbiór 45 nowel został pogrupowany według określonego porządku na *Stary Testament* i *Nowy Testament*. *Nowy Testament*, w skład którego wchodzi większość utworów, podzielono dodatkowo na cztery tematyczne zakresy: *Narodzenie Jezusa*, *Życie i czyny Jezusa*, *Męka Jezusa*, *Apostołowie i świadkowie życia i męki Jezusa*. Antologia, jak precyzuje to autor, powstała w związku z przygotowaniem *Biblii komentowanej przez literaturę*, dzieła jeszcze nieopublikowanego, w zamysle autora mającego tworzyć drugi tom *Tradycji biblijnych* (Starowieyski 2011), będących owocem kilkuletniej działalności naukowej autora i pracy ze studentami podczas wykładów o tym samym tytule. Stawiająca „pewnego rodzaju »produkt uboczny«” (s. 12) antologia jest próbą zmierzenia się z problemem noweli, bowiem – jak zaznacza Starowieyski – „z powieści zazwyczaj można wyciągnąć fragment – jeden wątek dotyczący konkretnego fragmentu Biblii –

z nowelą natomiast tak się postąpić nie da; jest za długa, by cytować ją w całości, z kolei jej jednowątkowość nie bardzo pozwala na wycinanie fragmentów” (s. 12).

Książdz Starowieyski, komponując swoją antologię, z rozmysłem dobierał twórców i treści – a to, co zauważalne natychmiast, to zadziwiająca różnorodność. Podczas lektury zostaje ona uzasadniona wysokim poziomem artystycznym poszczególnych dzieł. Wśród autorów, których teksty zostały opublikowane w antologii, znajdują się twórcy bardzo znani, jak jeden z najwybitniejszych pisarzy pochodzenia żydowskiego – Roman Brandstaetter, laureat Nagrody Nobla – Anatol France, młodopolski entuzjasta Ernsta Renana – Andrzej Niemojewski, twórca najsłynniejszego zbioru legend o świętych – Jakub de Voragine czy kolejny laureat Nagrody Nobla – wybitny pozytywista, Henryk Sienkiewicz. Do tego zacnego grona dołączyła znana głównie z powieści kryminalnych – Agata Christie, artyści wybitni i cenieni w Polsce powojennej, acz obecnie nieco zapomniani, pisarz i eseista katolicki – Jerzy Zawieyski oraz publicysta i pisarz z kręgu „Tygodnika Powszechnego” – Tadeusz Żychiewicz, który „uksztaltował całe pokolenie katolików” (s. 15), a wraz z nimi pisarze, o których większość odbiorców z pewnością wcześniej nie słyszała. W antologii czytelnik może spotkać dzieła – Jeana Aubruna, francuskiego teologa i benedyktyna, najbardziej znanego czeskiego pisarza okresu międzywojennego – Karela Čapka, poetę i publicystę pochodzenia libańskiego – Khalila Gibrana, w którego powieści *Jezus, Syn Człowieczy aż siedemdziesiąt fikcyjnych i prawdziwych postaci* opowiada o swoich spotkaniach z Jezusem, szwedzką pisarkę i laureatkę Nagrody Nobla – Selmę Langerlöf, wojującego ateistę – wybitnego włoskiego pisarza – Giovanniego Papiniego, francuskich pisarzy – Jérôme’a i Jean’a Tharaudów, których twórczość jest

poświęcona losom Żydów, oraz Michaela Tourniera, w swoich opowieściach dokonującego transpozycji legend i mitów. Wśród wymienionych nie zabrakło także jeszcze kilku mniej znanych twórców polskich – Mariana Gawalewicza, publicysty i reżysera działającego na przełomie XIX i XX wieku, Icchoka Lejbusza Pereca, jednego z najwybitniejszych pisarzy żydowskich, urodzonego w Zamościu, powieściopisarza – Leszka Proroka czy nawróconego na katolicyzm, piszącego po niemiecku – Edzarda Schopera. To niesamowite spotkanie wybitnych literackich osobowości i dialogu, jaki prowadzą ze sobą w swoich tekstach, przypadnie z pewnością do gustu nawet najbardziej wytrawnemu entuzjaście literatury nie tylko o tematyce biblijnej.

Dołączone przez ks. Starowieyskiego na końcu zbioru krótkie biogramy pozwalają czytelnikowi na przynajmniej pobieżne zapoznanie się z poszczególnymi osobistościami, przyporządkowanie ich do epok, w których tworzyli, czy obszarów ich literackich ukierunkowań. Stanowi to jednocześnie punkt wyjścia do dalszych badań dla bardziej dociekliwego odbiorcy. Wartością dodaną, oprócz różnorodności autorów pod względem narodowości, jest również to, że w wyborze pisarzy ks. Starowieyski nie ogranicza się jedynie do twórców o nastawieniu konfesyjnym, a zamieszcza także prace autorów, których dziełom w żaden sposób nie można przypisać poprawności teologicznej.

Istotnym elementem publikacji *Z drugiej strony Biblii. Antologia noweli biblijnej* jest problematyka samego terminu nowela – na co zwraca uwagę ks. Starowieyski już we *Wstępie*: „Jak sugeruje tytuł, utwory zebrane w niniejszym tomie to nowele. I tu zaczynają się trudności. Termin »nowela« nie jest tu bowiem precyzyjny – ale przynajmniej jest powszechnie zrozumiały. Bardziej precyzyjny jest zapewne termin użyty w to-

mie kulowskim »małe prozy biblijne«, tyle, że jest on niejasny dla przeciętnego czytelnika, co więcej, nie brzmi zbyt dobrze. Świadom nieścisłości, wybrałem termin »nowela«, zaznaczam jednak na początku, że obok nowel w sensie ścisłym, jak *Pójdźmy za Nim* Henryka Sienkiewicza czy *Chusta świętej Weroniki* Selmy Lagerlöf, mamy tu również inne utwory – rzekłbym nowelopodobne – które w moim przekonaniu mają pełne prawo figurować w niniejszym zbiorze krótkich form biblijnych” (s. 13–14).

Dlatego właśnie jednym z najtrafniejszych słów opisujących ten zbiór jest wspomniana już różnorodność. Poszczególne teksty wzruszają, skłaniają do rozmyślań i igrają z czytelnikiem swoją niejednoznacznością. Niejednokrotnie zmuszają do weryfikacji poglądów, głębszego spojrzenia na sytuacje postaci biblijnych i próby uchwycenia tego, czego wcześniej się nie dostrzeżało. Na kartach antologii widzimy Izaaka, wracającego do miejsca, w którym wszystko się zaczęło – pod dęby Mamre – by tam po raz ostatni zastanowić się nad życiem swoim i swojej rodziny. Jak on czujemy się zdeorientowani i zdumieni opowieścią Rebeki na temat jej rozmowy z Elohim (Brandstaetter, *Dęby patriarchy Izaaka*). Podczas lektury reportażowego *Salomona* pióra Icchoka Lejbusza Pereca nie sposób nie powrócić do tekstu biblijnego, nie zadając sobie jednocześnie pytania, kim właściwie był osławiony król. Czytając zwierzenia matki Judasza (Khail Gibran, *Cyborea, matka Judasza*), trudno oprzeć się wrażeniu, że rozmawia się z nią twarzą w twarz, trudno nie współczuć cierpiącej kobiecie próbującej uleczyć ból po stracie ukochanego syna. Trudno wreszcie choć przez moment nie próbować spojrzeć inaczej na zdrajcę – być może miłosiernymi oczami Jezusa. Opowieść o cudownym, choć niemal niemożliwym, spotkaniu Joela z Bogiem (Andrzej Niemojewski, *Napomnienie*) na długo pozostawia

czytelnika pod wrażeniem, a opis nieudanych prób apostołskich Marii Magdaleny (Anatol France, *Loeta Acillia*) jest interesującym rozwinięciem znanych, apokryficznych treści dotyczących losów świętej.

W konfrontacji z wieloma tekstami osnutymi na kanwie biblijnych wydarzeń lub w luźny sposób do nich nawiązującymi często kluczowym elementem jest skierowanie odbiorcy do odpowiedniej literatury przedmiotu, co autor antologii przy każdej z nowel uczynił. Komentarze zawierają zwykle krótkie wprowadzenie, odniesienie do odpowiednich wersetów Starego lub Nowego Testamentu, czasem do innych tekstów literackich oraz do konkretnych fragmentów *Tradycji biblijnych*. Wskazówki te przy poszczególnych tekstach są zbudowane nierównomierne – zapewne nie w każdym przypadku było możliwe zawarcie takiej samej ilości informacji. Dla przykładu przytoczmy kilka komentarzy:

1) dot. *Dna studni niepamięci* Jerzego Zawieyskiego (s. 30):

Kontekst biblijny: J. Zawieyski snuje swoje opowiadanie na kanwie Rdz 22,1-19. Na ten temat por.: G. Herling-Grudziński, *Ofiarowanie*; K. L. Koniński, *Wyprawa do ziemi Morya*, [w:] *Małe prozy biblijne*, Lublin 2002, s. 79–114; *Tradycje biblijne*, op. cit., s. 94–98.

2) dot. *Walki Jabuka z Bogiem* Romana Brandstaettera (s. 120):

Kontekst biblijny: Walka Jakuba z Aniołem. „Ale jeszcze tej samej nocy wstał, zabrał ze sobą swoje obie żony, ich dwie niewolnice oraz jedenaścioro dzieci i przepłynął się przez bród na rzece Jabbok. A gdy się wszyscy przedostali na drugi brzeg, wtedy przeniósł też tam cały swój dobytek. Potem Jakub został sam. I ktoś zaczął się z nim zmagać aż do wschodu słońca. Ów ktoś, nie mogąc pokonać Jakuba, w pewnym momencie

ugodził go w staw biodrowy. I wyskoczyła Jakubowi kość ze stawu podczas dalszej walki. W końcu ów ktoś zawołał: Puść mnie, bo już świta! A Jakub na to: Nie puszcze cię, dopóki mnie nie pobłogosławisz. Wtedy tamten zapytał: Jak się nazywasz? A on odpowiedział: Jakub. Tamten zaś rzekł: Od tej pory już nie będziesz nazywał się Jakub, tylko Izrael, bo walczyłeś z Bogiem i z ludźmi i odniosłeś zwycięstwo. Wtedy rzekł Jakub: Powiedz mi teraz, jak ty się nazywasz? Ale [nieznajomy] odrzekł: Dlaczego mnie pytasz, jak się nazywam? [Potem nic nie mówiąc] pobłogosławił go na tym samym miejscu. Miejsu temu nadał Jakub nazwę: Penuel, mówiąc: Choć widziałem Boga twarzą w twarz, jednak ocaliłem moje życie. O wschodzie słońca przechodził Jakub przez Penuel, utykając na jedną nogę. Po dzień dzisiejszy Izraelici nie jadają ścięgna, które znajduje się przy stawie biodrowym, gdyż Jakub został ugodyony w staw biodrowy, tam gdzie jest owo ścięgno” (Rdz 32,23-33). Na ten temat por. M. Jastrun, *Walka z Aniołem*, [w:] *Małe prozy biblijne*, Lublin 2002, s. 251–278. Scena często przedstawiana w malarstwie; por. *Tradycje biblijne*, op. cit., s. 104–108.

3) dot. *Niegrzecznego osiołka* Agaty Christie Mallowan (s. 335):

Kontekst biblijny: Jest to typowa „budująca” fantazja nawiązująca do opisu Bożego Narodzenia; por. tekst poprzedni. Por. też: *Apokryfy Nowego Testamentu*, 1/1, op. cit., s. 310; *Boże Narodzenie*, [w:] *Tradycje biblijne*, op. cit., s. 289–303.

4) dot. *Widzenia cesarza* Selmy Lagerlöf (s. 384):

Kontekst biblijny: Temat nie występuje w Biblii, jest natomiast popularny w literaturze średniowiecznej.

Podczas analizy przytoczonych objaśnień daje się zauważyć kilka drobnych, aczkolwiek wymagających omówienia, kwestii. Komentując poszczególne teksty, autor powołuje się nie tylko na treści biblijne, ale również źródła literackie. *Apokryfy Nowego Testamentu*, *Małe prozy biblijne czy Tradycje biblijne* towarzyszą zatem czytelnikowi przez większą część lektury. Dającymi się zauważyć niekonsekwencjami redakcyjnymi (brak informacji o redaktorze wydawniczym przy opracowaniu tej publikacji) są tutaj: przywoływanie konkretnych nazw rozdziałów wraz ze stronami lub podanie samych stron przy *Tradycjach*, dodawanie frazy „op. cit.” przy *Tradycjach* i *Apokryfach* oraz jej brak przy *Małych prozach*, wskazywanie samych wersetów z *Biblii* bądź zamieszczanie cytatu, ale bez podania konkretnego tłumaczenia, którym autor się posługuje, a także wskazanie ogólnego kontekstu literackiego (jak w przykładzie nr 4) bez odniesienia do źródła lub literatury przedmiotu. W kilku zamieszczonych w antologii tekstach występują również przypisy, które – jak można przypuszczać – są przypisami występującymi przy oryginalnych tekstach. Nieco mylące jest to, że przy niektórych z nich zamieszczono komentarz „Przypisy oryginalne” (np. *Pójdźmy za Nim!* Henryka Sienkiewicza, s. 469), a przy innych nie (np. *Prorok Jonasz* Romana Bandstaettera, s. 232–293; *Wół i osioł* Michela Tourniera, s. 322–334 czy *Judasz* Jakuba de Voragine, s. 613–616).

Autor przygotował komentarze w sposób bardzo wyważony – jedynie delikatnie sugerując kierunki interpretacji. Z pewnością uczynił tak z rozmysłem, by zmotywować czytelnika do głębszych rozważań i jednocześnie dać mu możliwość samodzielnego poszukiwania biblijnych sensów i powiązań literackich zamieszczonych w antologii utworów. Zostawił tym samym odbiorcę z pewnym niedosytem, co stano-

wi jednocześnie zaletę, ponieważ otworzył przed nim przestrzeń wolności w odkrywaniu literatury i – niestety – wadę, ponieważ każdy, kto zetknął się już przynajmniej z jedną publikacją ks. Starowieyskiego wie, jak cenne są jego komentarze i jak ogromną wiedzę może przekazać.

Biblia – jak pisze ks. Starowieyski – jest „dziełem podstawowym dla każdego chrześcijanina, świętym i natchnionym, źródłem wary i moralności” (s. 7). I choć niewątpliwie jest arcydziełem, to również lekturą trudną – nie tylko przez lakoniczny język, jakim się posługuje, ale i przez bogactwo symboli oraz powiązań między poszczególnymi jej tekstami. Księga ta na tyle mocno ukształtowała tożsamość Europejczyków, że wrosła w ich korzenie, stanowi podstawę europejskiej kultury i źródło inspiracji dla artystów – nawiązania literackie, plastyczne, muzyczne, filmowe i inne są tak liczne, że obecnie niemożliwe chyba do szczegółowego skatalogowania. Badacze mogą zadawać sobie pytanie, czy istnieją obecnie teksty kultury, które do *Biblii* w jakiś sposób się nie odnoszą – jeśli nie bezpośrednio nawiązując do losów staro- i nowotestamentowych postaci, to choćby przez warstwę symboliczną czy słowną. Polifonia odczytań biblijnych sensów jest zatem nie tylko ubogacająca i piękna, ale w pewien sposób także niebezpieczna – przez wieki twórcy wskazywali zarówno na ich istotę, jak i zafalszowywali ten przekaz, wplatając w niego treści obrazoburcze czy podważające ich prawdziwość. Przykłady bardzo różnych „małych form literackich” zamieszczonych przez ks. Starowieyskiego w antologii są zatem dziełem wartościowym pod wieloma względami – również przez to, że zbierają tę polifoniczność w jednym miejscu.

W swej publikacji ks. Starowieyski stwarza czytelnikowi możliwość i niejako obliuguje go do samodzielnej refleksji i inter-

pretowania biblijnych treści, jednakże jednocześnie udziela wszystkich niezbędnych informacji, jakich ów czytelnik do podjęcia tej refleksji potrzebuje. W związku z tym nie pozostawia go w odosobnieniu, ale zachęca do wykonania konkretnej pracy i pogłębienia treści noweli o wersety *Biblii*, właściwy im komentarz biblijny i sięgnięcie do korzeni tradycji literackiej. Lektura antologii *Z drugiej strony Biblii* przynosi zatem czytelnikowi ogromną satysfakcję poznawczą i pożytek w samodzielnym badaniu literatury oraz pogłębianiu tożsamości kulturowej. Jest to zatem pozycja obowiązkowa dla naukowców i badaczy literatury, studentów chcących zgłębić problematykę noweli o tematyce biblijnej oraz wszystkich czytelników interesujących się tematyką biblijną w literaturze. Autor po raz kolejny pokazuje bez wątpienia, że jest wybitnym znawcą literatury i tradycji biblijnej nie tylko rodzimej, ale również światowej, które stanowią ważny element nie tylko europejskiego dorobku kulturowego. Sądzę, że recenzowana publikacja powinna zająć należyte miejsce w historiografii literatury religijnej oraz w badaniach nad *Biblią*.

Bibliografia

- Głąb, Grzegorz ks. 2013. „Jefte i Józef jako Kain i Abel, czyli krótka opowieść o ofierze prowadzącej do zbrodni – Ludwik Maria Staff, *Ofiarnicy*”. W: Edward Jakiel, Janusz Mosakowski (red.). *Biblia w literaturze polskiej. Romantyzm – pozytywizm – Młoda Polska*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego. 103–116.
- 2015. „Pożegnanie w Ostii Leszka Proroka jako para-apokryf. Rekonesans badawczy”. W: Edward Jakiel, Janusz Mosakowski (red.). *W kręgu apokryfów*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego. 287–300.
- Male prozy biblijne 2002. Wyb. Maria Jasińska-Wojtkowska, Maciej Nowak. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Mosakowski, Janusz 2015. „Treści apokryficzne w *Wysłańcu* Andrzeja Niemojewskiego”. W: Edward Jakiel, Janusz Mosakowski (red.). *W kręgu apokryfów*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego. 167–184.
- 2016. „Pytania o Judasza w *Przeklętym* Andrzeja Niemojewskiego”. W: Edward Jakiel, Tadeusz Linkner (red.). *Młoda Polska w najnowszych badaniach*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego. 309–324.
- Nowele i opowiadania* 1983. Red. Maria Jasińska-Wojtkowska, Stefan Sawicki. Poznań.
- Orczykowska, Paulina 2013. „Między Starym a Nowym Testamentem – Elżbieta i Zachariasz jako postaci przełomu w świetle *Vox Clamantis* Jadwigi Marciniowskiej”. W: Edward Jakiel, Janusz Mosakowski (red.). *Biblia w literaturze polskiej. Romantyzm – pozytywizm – Młoda Polska*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego. 161–172.
- Radziszewski, Stefan ks. 2013. „Anioł modlitwy w noweli *Samson* Elizy Orzeszkowej”. W: Edward Jakiel, Janusz Mosakowski (red.). *Biblia w literaturze polskiej. Romantyzm – pozytywizm – Młoda Polska*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego. 33–50.
- Starowieyski, Marek 2011. *Tradycje biblijne. Biblia w kulturze europejskiej*. Kraków: Wydawnictwo „Petrus”.